

УДК 349.42

DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210714

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ АГРОБІЗНЕСУ

Г. С. Корнієнко

Стаття присвячена визначенню класифікації правовідносин у сфері агробізнесу. Сформульовано поняття правовідносин у сфері агробізнесу. Вони характеризуються тим, що опосередковують процес розробки, виробництва, логістики та реалізації сільськогосподарської продукції; регулюються переважно нормами аграрного законодавства; встановлюються між конкретно визначеними суб'єктами, зацікавленими у сільськогосподарській продукції. Об'єктом правовідносин агробізнесу є діяльність у сфері агробізнесу, предметом – ті речі (сільськогосподарське обладнання) або майно (земля, сільськогосподарська продукція), нематеріальні блага (торгівельні марки, географічні позначення товарів), відносно яких існує інтерес учасників цих правовідносин. Ці відносини мають первинну цілеспрямованість на одержання прибутку, похідну задоволення потреб споживачів у сільськогосподарській продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, розвитку сільської місцевості, підтримки екологічної безпеки. Для них властива приватно-правова природа, а також вони характеризуються циклічністю. Запропонована класифікація правовідносин у сфері агробізнесу, залежно від:

- 1) сфери правового регулювання: приватні (охоплюють відносини ланцюга агробізнесу, що виникають між рівними суб'єктами) та публічні (правовідносини за участю «нерівного» суб'єкта, що передбачають підпорядкування органам держави/місцевого самоврядування);
- 2) безпосереднього здійснення господарської діяльності: відносини у сфері сільськогосподарських інновацій, виробництва, переробки, логістики та реалізації сільськогосподарської продукції;
- 3) сфери дії: внутрішні та зовнішні;
- 4) характеру відносин: майнові, організаційні, організаційно-майнові;
- 5) виробничого циклу: виробничі (основні) правовідносини агробізнесу, похідні (допоміжні) правовідносини агробізнесу

Ключові слова: агробізнес, правовідносини, аграрне, ланцюг, сільськогосподарське виробництво, сільськогосподарські товаровиробники, правове регулювання

Copyright © 2020, G. Korniyenko.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Відносини у сфері агробізнесу є тематикою досліджень різних галузей науки. Перші роботи щодо агробізнесу були присвячені його визначенню як економічної категорії. Фундаментальною працею у цьому напрямку стала книга Джона Х. Девіса та Рейна А. Голдберга. «Концепція агробізнесу» 1957 р. [1]. З часом їх наукові здобутки отримали розвиток. Так, дослідники стали обґрунтовувати існуючий ланцюг агрогосподарства, через систему відносин, що виникають та реалізуються між різними агентами із взаємопов'язаних галузей [2], зокрема, фермерське господарство стало включатися у систему відносин агробізнесу [3, с. 115]. Паралельно з цим виникає критика концепції агробізнесу, пов'язуючи його з великими корпораціями та компаніями, які виробляють екологічно небезпечні та неорганічні продукти, та ставлять фермерів у стан неможливості отримання прибутку [4]. Дискусії навколо агробізнесу не обійшли і політичне коло. Так, радник президента США Дж. Кеннеді економіст В. Кохран пропонував запровадити державний контроль за виробництвом сільськогосподарської продукції. Також введення обмежень щодо виробництва та інші форми втручання уряду в сферу сільського господарства [5, с. 543]. В Україні на момент розроблення концепцій агробізнесу, первинного утворення відносин у цій сфері, панувала система планової економіки, яка унеможлиблювала розвиток ринкових відносин в сільськогосподарському виробництві. Масштабне соціалістичне землеробство обмежувало доступ приватних селянських господарств до землі (у Румунії, Угорщині) або повністю позбавляло їх право на землю та підприємницьку діяльність в аграрному секторі (Україна) [6, с. 138]. І лише з 1990 р. по 1999 р. внаслідок реформування аграрного сектору економіки, набувають розвитку відносини у сфері агробізнесу [7, с. 60]. Отже, в Україні з 1990 р. фактично починають виникати відносини у сфері агробізнесу та їх правове регулювання. Поступово відносини у сфері агробізнесу стали накопичуватися, що потребувало їх виявлення та характеристики на рівні юридичної науки.

2. Літературний огляд

У літературних джерелах правовідносини агробізнесу все ще залишаються недостатньо дослідженими. Такий стан обумовлено тим, що вони є природною частиною аграрних правовідносин, які мають більш розроблену концепцію. Так, В. Ю. Уркевич у монографії «Проблеми теорії аграрних правовідносин» [8] встановив характеристику аграрних правовідносин, їх структурних елементів. Однак, у цій базовій науковій праці не встановлено поняття та класифікація правовідносин у сфері агробізнесу. Такий підхід простежується і у монографії О. М. Савельєвої «Правове регулювання відносин в агросфері» [9]. Опису фактичних відносин агробізнесу присвячена робота Хейзел М. Г. Камерон «Trends in Agriculture and Agribusiness: Knowledge Is Power» [10]. В.В. Носік також надає класифікацію аграрних правовідносин і поділяє їх на внутрішні та зовнішні. Слід зазначити, що можливо таку класифікацію застосувати при розгляді правовідносин у сфері агробізнесу [11]. В монографії М.М. Чабаненка «Становлення та розвиток системи аграрного права України» проаналізовані внутрішні та зовнішні аграрні правовідносини, без виокремлення особливостей відносин у сфері агробізнесу [12]. Наведений стислий літературний огляд дозволяє зазначити, що серед правників не сформовано єдиного підходу до поняття та класифікації правовідносин у сфері агробізнесу. Такий стан потребує проведення системного дослідження правовідносин у сфері агробізнесу.

3. Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є визначення класифікації правовідносин у сфері агробізнесу.

Для досягнення означеної мети необхідно розв'язати наступні завдання:

- сформулювати поняття та характеристику правовідносин у сфері агробізнесу, їх відмінність від аграрних відносин;
- виявити класифікацію цих правовідносин.

4. Матеріали та методи

Матеріалами дослідження є національне законодавство, наукові роботи з аграрного права, економіки, довідкові матеріали щодо агробізнесу. Методами цього дослідження є система філософських, загальнонаукових, спеціальних способів, що дозволять розробити класифікацію правовідносин у сфері агробізнесу. Так, було застосовано методи аналізу та синтезу, які надали можливість виявити спільні ознаки аграрних правовідносин та правовідносин у сфері агробізнесу. Догматичний метод дозволив сформулювати поняття правовідносин агробізнесу. Юридіко-технічний, логічний методи були використано для отримання класифікації правовідносин у сфері агробізнесу.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Правовідносини у сфері агробізнесу є частиною аграрних відносин. Тому для виявлення їх поняття, класифікації необхідно надати характеристику останніх. Аграрні правовідносини являють собою суспільні відносини, що виникають у процесі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а також при здійсненні пов'язаної з нею господарської діяльності. В. Ю. Уркевич надає їм широке трактування. Як врегульовані нормами права (аграрного та інших галузей) комплекс суспільних відносин, що виникають на підставі певних юридичних фактів між суб'єктами аграрного виробництва, з одного боку, та іншими суб'єктами, членами сільськогосподарських підприємств і їх найманими працівниками, органами державної влади й органами місцевого самоврядування – з другого Ці відносини виникають з приводу конкретних об'єктів (майна, праці тощо). Змістом аграрних правовідносин є взаємозумовлені права й обов'язки їх учасників у сфері сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності [8, с. 76, 77]. О. М. Савельєва влучно розглядає аграрні правовідносини як однорідні, вольові, стійкі, що можуть піддаватися правовому регулюванню, та об'єктивно вимагають цього і закріплюються в існуючій системі аграрних правових норм [9, с. 27]. Слід зазначити, що аграрні правовідносини – поняття динамічне, яке за своєю суттю, видозмінюється, розширюється у зв'язку з виникненням нових, сучасних правовідносин, зокрема відносин агробізнесу.

Незважаючи на сформовані та усталені погляди на аграрні правовідносини, у царині аграрного права не розроблено єдиного підходу щодо визначення правовідносин у сфері агробізнесу, їх класифікації. Безумовно, відносини агробізнесу знаходяться у стадії становлення, що і обумовлює їх певну правову невизначеність. Інакше до цього питання ставляться дослідники-економісти. Так, Хейзел М. Г. Камерон вказує, що агробізнес включає усі види діяльності, які відбуваються у сільськогосподарському виробництві: виробництво, дистрибуція, оптові та роздрібні продажі сільськогосподарського товару [10, с. 4]. Отже, відносини агробізнесу є складними, оскільки охоплюють

ланцюг із інноваційних, виробничих, логістичних, відносин реалізації сільськогосподарської продукції.

Правовідносини агробізнесу, будучи аграрними правовідносинами, є більш вузько спрямованими у сфері сільськогосподарського підприємництва. Відмінність спеціальних правовідносин у сфері агробізнесу від аграрних полягає в тому, що система агробізнесу функціонує внаслідок поєднання процесів інноваційної розробки, виробництва сільськогосподарської продукції (сировини), її перероблення, зберігання, транспортування, доведення до споживача і несення соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством. Різні підприємницькі структури, що сприяють такому поєднанню, утворюють комплекс економічних відносин – аграрний маркетингом, під яким розуміються маркетингові операції від першого покупця до кінцевого споживача. Крім того, у процесі реалізації продукції сільського господарства, в наведеному форматі, реалізуються і логістичні аграрні правовідносини.

Пропонуємо, що під правовідносинами у сфері агробізнесу слід розуміти – суспільні відносини, які врегульовані переважно нормами аграрного права. Вони виникають під час здійснення самостійної, систематичної на власний ризик діяльності з виробництва, переробки, зберігання, реалізації сільськогосподарської продукції, виконання робіт а також матеріально-технічним і науковим забезпеченням цих процесів. Реалізується фізичними та юридичними особами у встановленому законодавством порядку. Їх мета отримання прибутку, задоволення потреб споживачів у сільськогосподарській продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, розвитку сільської місцевості, підтримки екологічної безпеки. Вони характеризуються тим, що опосередковують процес розробки, виробництва, логістики та реалізації сільськогосподарської продукції; регулюються переважно нормами аграрного законодавства; встановлюються між конкретно визначеними суб'єктами, зацікавленими у сільськогосподарській продукції. Об'єктом правовідносин агробізнесу є діяльність у сфері агробізнесу, предметом – ті речі (сільськогосподарське обладнання) або майно (земля, сільськогосподарська продукція), нематеріальні блага (торгівельні марки, географічні позначення товарів), відносно яких існує інтерес учасників цих правовідносин. Вони мають первинну цілеспрямованість на одержання прибутку, похідну – задоволення потреб споживачів у сільськогосподарській продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, розвитку сільської місцевості, підтримки екологічної безпеки. Для них властива приватно-правова природа та циклічність.

В цілому, правовідносини агробізнесу поділяються на дві групи правовідносин приватні (охоплюють відносини, що виникають між рівними суб'єктами) та публічні (правовідносини за участю «нерівного» суб'єкта, що передбачають підпорядкування органам державної влади або місцевого самоврядування). Також визначимо, що правовідносини агробізнесу також можуть поділятися залежно від сфери діяльності на: відносини у сфері сільськогосподарських інновацій, виробництва, переробки, логістики та реалізації. При цьому основними правовідносинами будуть виступати виробничі, а допоміжними – відносини створення інновацій, логістики, реалізації продукції.

У процесі здійснення суб'єктами агробізнесу виробничої сільськогосподарської та пов'язаної з нею діяльності з переробки та реалізації сільськогосподарської продукції виникають внутрішні та зовнішні суспільні відносини. Внутрішні відносини, на думку В. В. Носіка, пов'язані із засновництвом та легалізацією правового становища суб'єктів. Зокрема членством та участю у правовому становищі сільськогосподарських товаровиробників з використанням ґрунту і різних сільськогосподарських угідь, приданих для вирощування сільськогосподарської продукції, земельних ділянок лісгосподарського призначення, земель водного фонду разом з водними об'єктами, рослинного, тваринного світу, живих організмів, інших природних ресурсів. До внутрішніх відносяться також трудові, соціальні, майнові відносини в сфері сільського господарства та поєднаних з ним галузей економіки, відносини у сфері особистого селянського господарства. Тоді як до зовнішніх суспільних відносин автор відносить відносини у сфері виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, виробництва і реалізації продукції рослинництва і тваринництва, надання виробничо-господарських та інших послуг сільськогосподарським товаровиробникам, фінансово-кредитної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, інноваційної діяльності, державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення соціального розвитку сільської поселенської мережі [11, с. 28].

На думку М. М. Чабаненка відносини, які складаються всередині сільськогосподарського підприємства та регулюються локальними актами є внутрішньогосподарськими відносинами. При цьому, він вказує, що зовнішніх відносин з виробництва сільськогосподарської продукції просто не існує, оскільки відносини з виробництва аграрної продукції складаються лише всередині підприємства та існують тільки на внутрішньогосподарському рівні [12, с. 59–61]. Такий підхід є занадто вузьким, а тому більш об'єктивною є позиція В.В. Носіка.

Аналізуючи наведене зазначимо, що правовідносини у сфері агробізнесу, залежно від сфери виникнення, теж можуть поділятися на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні правовідносини агробізнесу – це відносини, які виникають щодо розподілу статутного капіталу суб'єктів агробізнесу, та участі членів підприємства у сільськогосподарському виробництві. Зовнішні – охоплюють відносини суб'єктів сільськогосподарського виробництва між

собою, а також із іншими суб'єктами господарювання (підприємствами, організаціями, фізичними особами-підприємцями, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією), які здійснюють господарсько-виробничу й організаційно-господарську діяльність у різних галузях суспільного виробництва. До зовнішніх правовідносин у сфері агробізнесу слід віднести договірні відносини з матеріально-технічного забезпечення, з реалізації сільськогосподарської продукції та відносини заподіяння шкоди (деліктні). Наприклад, до договірних зовнішніх відносин у сфері агробізнесу належать договори, що спрямовані на забезпечення потреб сільськогосподарських товаровиробників у матеріально-технічних та інших ресурсах (купівля-продаж, поставка, постачання енергії тощо), договори майнового найму (оренди землі, лізингу тощо), договори контрактації та інші договори на реалізацію сільськогосподарської продукції, договори про надання послуг (агрохімічне обслуговування тощо).

Залежно від становища учасників правовідносин виокремлюють вертикальні та горизонтальні відносини. Суб'єкти горизонтальних відносин є рівноправними, а одним із учасників вертикальних відносин виступає орган управління (в том числі власник майна або уповноважений ним орган), що здійснює управлінсько-контрольні повноваження, а тому ці відносини носять характер влади-підпорядкування [13, с. 99]. Внаслідок того, що у відносини агробізнесу можуть вступати суб'єкти, що мають внутрішні складові відносини управління та контролю, зокрема аграрні холдингові компанії, об'єднання підприємств, то цілком доцільно, виокремлювати існування вертикальних правовідносин. При цьому публічні правовідносини агробізнесу зазвичай вважаються вертикальними відносинами, у яких простежується підпорядкування владним суб'єктам. Така група відносин є незначною, однак вона може виникати у сфері контролю якості сільськогосподарської продукції, податкових відносин ін. Вертикальні правовідносини носять характер організаційних та виникають у сферах управління, при наявності системи підпорядкування, тобто це фактичні внутрішні управлінські відносини та відносини за участю публічного суб'єкта. На відміну від викладеного, горизонтальні відносини мають характер майнових та приватних відносин. Вони виникають за власною ініціативою рівноправних суб'єктів. Наприклад, договірні правовідносини у сфері агробізнесу, за змістом, є приватними, майновим, горизонтальними. Таким чином, правовідносини у сфері агробізнесу, залежно від взаємного правового становища сторін відносин поділяються на: горизонтальні, що виникають за власною ініціативою рівноправних суб'єктів; вертикальні, які складаються при наявності системи підпорядкування (внутрішні управлінські відносини та відносини за участю публічного суб'єкта).

Правовідносини агробізнесу, за своїм характером відносин можуть поділятися на: майнові, організаційні, організаційно-майнові. Майнові правовідносини агробізнесу є найбільш поширеними. Вони пронизують усю діяльність суб'єктів агробізнесу та мають вартісний, економічний характер, виникають щодо майна, майнових прав та передбачають відносини руху речей, послуг. Ці відносини спрямовані на задоволення майнового (економічного) інтересу, зокрема отримання прибутку від власної діяльності. Так, майнові відносини агробізнесу виникають з приводу належності (присвоєння) або використання сільськогосподарського обладнання, продукції, акцій сільськогосподарських підприємств, майнові права на нові сорти рослин, порід тварин, використання торгівельної марки ін. На відміну від цих відносин, організаційні правовідносини агробізнесу виникають з приводу організації процесу виробництва сільськогосподарської продукції, логістики, створення, реорганізації, ліквідації суб'єктів агробізнесу ін. Вони не мають економічно-вартісної складової та передбачають управлінській, вольовий вплив на виникнення відносин, зокрема шляхом видачі наказу, розпорядження. Їх виникнення можливо, скажімо, при реалізації соціальних зобов'язань суб'єктів агробізнесу. Організаційно-майнові правовідносини агробізнесу мають змішаний характер та виникають у сфері поєднання майнових та управлінських відносин.

Підкреслимо, що правовідносини у сфері агробізнесу мають певні виробничі цикли. Це надає можливість виокремлювати відносини агробізнесу, залежно від виробничого циклу: виробничі (основні) правовідносини агробізнесу, похідні (допоміжні) правовідносини агробізнесу. Так, виробничі (основні) правовідносини агробізнесу охоплюють відносини виробництва сільськогосподарської продукції. Похідні (допоміжні) правовідносини агробізнесу охоплюють відносини, що супутно виникають із виробництвом сільськогосподарської продукції та надають можливість більш успішно здійснювати бізнес та отримувати прибуток. Зокрема, це інноваційні відносини, відносини логістики та реалізації сільськогосподарської продукції.

6. Висновки

1. Правовідносинами у сфері агробізнесу – це суспільні відносини, які врегульовані переважно нормами аграрного права, що виникають під час здійснення самостійної, систематичної на власний ризик діяльності з виробництва, переробки, зберігання, реалізації сільськогосподарської продукції, виконання робіт а також матеріально-технічним і науковим забезпеченням цих процесів, з метою отримання прибутку, задоволення потреб споживачів у сільськогосподарської продукції, забезпечення продовольчої безпеки держави, розвитку сільської місцевості, підтримки еколо-

гічної безпеки Відмінність спеціальних правовідносин у сфері агробізнесу від аграрних полягає в тому, що система агробізнесу функціонує внаслідок поєднання процесів інноваційної розробки, виробництва сільськогосподарської продукції (сировини), її перероблення, зберігання, транспортування, доведення до споживача і несення соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством. Вони характеризуються тим, що опосередковують процес розробки, виробництва, логістики та реалізації сільськогосподарської продукції; регулюються переважно нормами аграрного законодавства; встановлюються між конкретно визначеними суб'єктами, зацікавленими у сільськогосподарській продукції.

2. Правовідносини у сфері агробізнесу можуть класифікуватися залежно від:

1) сфери правового регулювання: приватні (охоплюють відносини, що виникають між рівними суб'єктами) та публічні (правовідносини за участю «нерівного» суб'єкта, що передбачають підпорядкування органам державної влади та місцевого самоврядування);

2) безпосереднього здійснення господарської діяльності: відносини у сфері сільськогосподарських інновацій, виробництва, переробки, логістики та реалізації сільськогосподарської продукції;

3) сфери дії: внутрішні та зовнішні;

4) характеру відносин: майнові, організаційні, організаційно-майнові;

5) виробничого циклу: виробничі (основні) правовідносини агробізнесу, похідні (допоміжні) правовідносини агробізнесу.

Запропоновано класифікація правовідносин у сфері агробізнесу є лише однією із спроб опанування цієї тематики. В цілому, тема наукового обґрунтування правовідносин агробізнесу потребує подальших досліджень.

Література

1. Davis, J. H., Goldberg, R. A. (1957). A Concept of Agribusiness. Boston: Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, 136.
2. Goldberg, R. A. (1968). Agribusiness Coordination: A Systematic Approach to the Florida Wheat, Soy, and Orange Economy. Boston: Graduate School of Business Administration, Harvard University, 256.
3. Zylbersztajn, D. (2017). Agribusiness systems analysis: origin, evolution and research perspectives. *Revista de Administração*, 52 (1), 114–117. doi: <http://doi.org/10.1016/j.rausp.2016.10.004>
4. Chait, J. (2019). What Is Agribusiness? Available at: <https://www.thebalancesmb.com/what-is-agribusiness-2538209>
5. Hamilton, S. (2016). Revisiting the History of Agribusiness. *Business History Review*, 90 (3), 541–545. doi: <http://doi.org/10.1017/s000768051600074x>
6. Turnock, D. (1996). Agriculture in Eastern Europe: Communism, the transition and the future. *GeoJournal*, 38 (2), 137–149. doi: <http://doi.org/10.1007/bf00186661>
7. Zinchuk, T., Kutsmus, N., Kovalchuk, O., Dankevych, V., Usiuk, T. (2017). Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector. *Review of Economic Perspectives*, 17 (1), 57–80. doi: <http://doi.org/10.1515/revecp-2017-0003>
8. Уркевич, В. Ю. (2007). Проблеми теорії аграрних правовідносин. Харків: Харків юридичний, 494.
9. Савельєва, О. М.; Шульга, М. В. (Ред.) (2017). Правове регулювання відносин в агросфері. Харків: Друк. Мадрид, 208.
10. Cameron, H. M. G. (2006). Trends in Agriculture and Agribusiness. *Journal of Business & Finance Librarianship*, 12 (1), 3–32. doi: http://doi.org/10.1300/j109v12n01_02
11. Носік, В. В.; Єрмоленко, В. М.; Курило, В. І., Семчик, В. І. (Ред.) (2012). Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. Аграрне право як галузь права, аграрне наука і навчальна дисципліна. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 26–28.
12. Чабаненко, М. М. (2015). Становлення та розвиток системи аграрного права України. Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 298.
13. Сімсон, О. Е. (2010). Інноваційні правовідносини. Проблема ідентифікації та класифікації. Теорія і практика інтелектуальної власності, 5, 98–104.

Received date 28.05.2020

Accepted date 16.06.2020

Published date 10.07.2020

Корнієнко Ганна Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, кафедра земельного та аграрного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна, 61024

E-mail: gannakor@ukr.net